

УДК 39:624.011.1:691:391.985](477.83/.87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.705>

ВИБІР ДЕРЕВА ДЛЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ: НАРОДНІ СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ, ТРАДИЦІЙНА СИМВОЛІКА

Тетяна ФАЙНИК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8446-4002>
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: t.faynyk@gmail.com

На основі літературних джерел та матеріалів польових досліджень у межах карпатського регіону висвітлюються традиційно-народні світоглядні підходи до вибору природного матеріалу для будівництва житла. Об'єктом дослідження є народне дерев'яне житлове будівництво, а предметом — властивості деревини, народні уявлення та вірування про неї. У дослідженні ми використали історико-порівняльний метод та методи польової етнології: опитування, інтерв'ювання, спостереження та фотофіксація. Основою роботи є польові матеріали автора, зібрані на території Львівської та Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей. На основі зібраних під час експедицій уявлень і вірувань про деревоматеріал, що досі збережені у пам'яті українського народу, автор ставить перед собою мету показати глибоке духовне ставлення українців до навколишньої природи і значення традицій при доборі матеріалу для будівництва житла. Актуальністю запропонованої теми є те, що, заготовляючи матеріал на будівництво, дбаючи про належне обладнання свого житла та двору, забезпечуючи собі достаток і добре самопочуття, людина думала про духовний світ й про збереження природи. Своєю завданням у запропонованій статті хочемо показати, що народні світоглядні уявлення та вірування були не лише ідеологією, а й своєрідною методологією у будівничій справі. Міфи, легенди, народні прикмети, обряди давали горянам знання про властивості деревини, її придатність у будівництві, для яких саме потреб можна використати ту чи іншу її породу.

Ключові слова: світосприйняття, світоглядні уявлення, природне довкілля, дерево, деревоматеріал, вірування, будівельний матеріал, традиції

Tetyana FAYNYK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8446-4002>

Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
in the Institute of Ethnology, Ethnology of Modernity
Department: National Academy
of Sciences Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: t.faynyk@gmail.com

CHOICE OF TREES
FOR HOUSING CONSTRUCTION
IN UKRAINIAN CARPATHIANS:
PEOPLE'S WORLDVIEW PRINCIPLES,
TRADITIONAL SYMBOLICS

This article is written on the basis of literary sources and materials of field research within the Carpathian region. Traditional folk outlook approaches, the selection of natural materials for housing construction are highlighted in this article. The attention accents to the deeply spiritual attitude of the Ukrainian highlanders to the environment, which should be developed by our contemporaries. *The object* of the research is the popular wooden housing construction, and *the subject* — the properties of wood, people's beliefs and beliefs about it. We used in our study *the historical-comparative method and methods of field ethnography*: interviews, observations and photofixation. The basis of our work is the field materials of the author, collected on the territory of Lviv and Ivano-Frankivsk, Zakarpattia and Chernivtsi regions of Ukraine. On the basis of the collected materials and beliefs about wood materials collected during the expeditions that are still preserved in the memory of the Ukrainian people, *the author aims to show* the deep spiritual attitude of Ukrainians to the surrounding nature and the importance of traditions in the selection of material for housing construction. The urgency of the proposed topic is that, when preparing materials for construction, taking care of proper equipment for their homes and the yard, providing themselves with wealth and well-being, people thoughts about spiritual world and preservation of nature. Our goal in the proposed article is to show that popular ideological ideas and beliefs served not only ideology, but also a kind of methodology in the construction business. Myths, legends, folk signs, rituals gave the folk knowledge about the properties of wood, its suitability for construction. Traditions of wooden housing construction of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries in the Ukrainian Carpathians reflect the all-Ukrainian ideological approaches, which are based on the following-reproduction of an archetype model of the world coming from mythology. Confirmation of this is the whole system of prohibitions and encouragements, recommendations, beliefs, signs, magic acts in the world of wildlife. In addition to the experience gained from the real communication of the inhabitants of the Carpathians with the natural surroundings, the traditions reflecting the ideological views of the people were of great importance in the selection of material for housing. They combine pre-Christian beliefs about the universe of mythological origins with the Christian, derived from the biblical plots. They form the spiritual basis of building traditions, which also enrich the spiritual culture of the people.

Keywords: world perception, world outlook, natural environment, tree, wood, beliefs, building material, traditions.

Вступ. «Було колись життя, котре гір і пуш не допасовувало до себе, навпаки, саме зумисне до них уподібнювалось» [1, с. 106]. Народні будівельні традиції тісно пов'язані з навколишнім природним середовищем і обумовлені прагненням людини налагодити з ним контакт. Житлове дерев'яне будівництво в Карпатах має стійкі традиції, що формувалися з часів їх масового заселення. Перевагу надавали віками апробованим видам деревини і способам підготовки лісоматеріалів, які, за народними уявленнями, могли забезпечити в подальшому благополуччя життя родини в новій хаті.

Природа довкілля стимулювала породження початкових вірувань, які значною мірою базувались на натурфілософському сприйнятті оточення. Людина хотіла бути із природою в найкращих стосунках, адже в усьому залежала від неї, від свого ставлення до довкілля — до сонця, води, землі, дерев і т. ін. [2, с. 13—14]. Культ природи лежав в основі первісних світоглядних уявлень людини, яка одухотворявала усе навколо, вважаючи, що все живе має душу [3, с. 207—222].

З давніх часів виробнича діяльність вимагала від людей вміння прогнозувати результати своєї праці. «Не помічати — говорить народне прислів'я — то й хліба не їсти» [4, с. 5]. Тому наші пращури стежили за розвитком дерев.

Природа у традиційних уявленнях українських горян виступає як живий, населений багатьма таємними силами світ, органічною частиною якого є людина [3, с. 208].

У статті на основі літературних джерел та матеріалів польових досліджень у межах карпатського регіону висвітлюються традиційно-народні світоглядні підходи до вибору природного матеріалу для будівництва житла. Акцентується увага на глибоко духовному ставленні українських горян до довкілля, яке слід розвивати у наших сучасників. *Об'єктом* дослідження є народне дерев'яне житлове будівництво, а *предметом* — властивості деревини, народні уявлення та вірування про неї.

Своїм завданням у запропонованій статті хочемо ствердити, що народні світоглядні уявлення та вірування були не лише ідеологією, а й своєрідною методологією у будівничій справі. Міфи, легенди, народні прикмети, обряди давали горянам знання про властивості деревини, її придатність у будівни-

цтві, для яких саме потреб можна використати ту чи іншу її породу.

У своєму дослідженні ми використали *історико-порівняльний метод та методи польової етнографії*: опитування, інтерв'ювання, спостереження та фотофіксацію. Основою нашого дослідження є польові матеріали автора, зібрані на території Львівської та Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей.

У запропонованій статті на основі зібраних під час експедицій уявлень і вірувань про деревоматеріал, що досі збережені у пам'яті українського народу, автор ставить перед собою *мету* показати глибоке духовне ставлення українців до навколишньої природи і значення традицій при доборі матеріалу для будівництва житла.

Актуальністю запропонованої теми є те, що, готуючи матеріал на будівництво, дбаючи про належне обладнання свого житла та двору, забезпечуючи собі достаток і добре самопочуття, людина думала про духовний світ й про збереження природи.

Проблема, порушена у нашій розвідці, має значне науково-теоретичне підґрунтя. Їй присвячено історико-філософські, релігієзнавчі, культурологічні праці зарубіжних авторів (Н. Велецька, Б. Рибакова, В. Пропп, В. Топоров, С. Кессиді, Дж. Купера та ін.), в яких міститься чималий матеріал для розуміння специфіки тлумачення онтологічних та метафізичних питань у народній творчості, а також вітчизняні праці з історії духовності України (Г. Булашев, Ф. Вовк, В. Гнатюк, М. Грушевський, М. Костомаров, М. Максимович, В. Милорадович, І. Нечуй-Левицький, О. Потебня, П. Чубинський, О. Воропай та ін.). Про висвітлення деяких сторін дослідження сучасними українськими науковцями — про сліди міфологічного світогляду у творчості наших пращурів дохристиянських та вже в лоні християнства варто наголосити на внесок праць Р. Кирчіва, М. Поповича, В. Войтовича, В. Давидюка, Р. Кіся, С. Плачинди, В. Скуратівського, Г. Скрипник, М. Селівачова, В. Галайчука та інших. Феномен надприродного, космогонії та світогляду слов'ян міститься в колі досліджень Г. Плеханова, С. Токарева, Г. Лозко, Л. Леві-Брюля та ін. Зазначена проблематика дістала широке висвітлення й у художньо-публіцистичній літературі, однак вважаємо, тема далеко не вичерпана і лишається широкий простір для подальших її

досліджень. Уявлення людини про навколишній світ формує глибинну основу в системі його цінностей. Світосприйняття і світорозуміння наших пращурів, їх вірування, ставлення до природи, осмислення ними розгортання простору і часу, уявлення про деревоматеріал свідчать про тісне переплетення і зв'язок цих світоглядних елементів. Незважаючи на їх фрагментарність, мозаїчність, вони, все ж, становлять певну цілісність — «модель світу». Явища та процеси, які реалізують себе в цій моделі, відрізняються засобами вираження і цим структурно утворюють певні прототипи та стереотипи мислення, світоглядні орієнтири та настанови [5, с. 61].

Основна частина. Комплекс вірувань поступово скорочувався і змінювався, перетворившись на окремі легенди, повір'я, міфи, казки, які і по сьогодні промовляють до нас сивою давниною міфологічних уявлень наших пращурів і які становлять вагому частину сучасного духовного світу карпатських горян. Віддавна люди склали про ліс пісні і колядки, вірші та балади, прислів'я та приказки, узагальнювали в них досвід старшого покоління, у стислій формі підсумовували пізнання.

Прислів'я та приказки почали вживати ще задовго до початку писемності. Згодом вони зустрічаються у перших давньоруських писемних пам'ятках («Ізборник Святослава», «Повість врем'яних літ») та ін. У народній мудрості підкреслюється шанобливе ставлення до лісу («Батько добрий для своїх дітей, а ліс — для всіх людей», «Ліс весною веселить, літом холодить, восени годує, зимою гріє»). У пошані також дерева («Дерево міцне корінням, людина — друзями», «Який дуб, такий тин, який батько, такий син»).

За народними уявленнями коріння Світового Дерева — це ноги світу, що в Землі: чим більше заглиблені, тим більше сили. Стовбур — це тіло світу, і в стовбурі — могутність світова. Крона — це голова світу, що духовною силою зобов'язана Небу, а душевною — через тілесну (стовбур) прив'язана до Землі. Гілки дерева — це земні роди, а листочки — живі істоти. Кожен цвіт — це прагнення до краси і творчості, а кожен плід — це талант, що відбувся [6, с. 460].

Отже, символ Неба і Природи, емблема світу і людини — Світове дерево. Наскільки неповторне це дерево в переплетенні своїх стовбурів, гілок, листя, цвіту і плодів, настільки неповторний світ у своїх виявах.

Мотив Світового дерева відобразився у багатьох фольклорних жанрах. Цю архаїчну основу дерева яскраво виявив М. Гоголь у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки»: «Є в якійсь далекій землі таке дерево, котре шумить верхівкою в самому небі, і Бог сходить по ньому на Землю вночі перед світлим празником» [7, т. I, с. 82].

Дерево як першоматеріал, з якого було створене людське плем'я, виступає у міфологічних дохристиянських уявленнях слов'ян [8, с. 13]. З дерева — і колиска для дитини, і стіл для споживання хліба щоденного, і ліжко для відпочинку від трудів праведних, і вікно в світ, і двері до хати, і домовина для останньої дороги. Вся життєва дорога встелена деревом. Тож не може воно не бути Деревом життя [6, с. 461]. Символом зародження Космосу, Гармонії й Вічності, єдності світів називають Дерево життя.

Традиційна народна культура українських горян другої половини ХІХ — початку ХХ ст. ще значною мірою відображує той стан «роздоріжжя вірувань», де «стикаються тут давнє єднання, спорідненість з природою, цікавість до життя в природі — і святий янгол з неба» [1, с. 92].

Здавна об'єктами культового пошанування українців Карпат були дерева. Саме дереву не лише у повсякденному житті, а й у світоглядних уявленнях належала особлива роль. За влучним висловом К. Мошинського, слов'яни жили майже до останнього часу у «дерев'яному столітті» [9, с. 280]. Ліс — це частина нашої історії, нашого побуту і нашої долі. Він супроводжував людей усе життя: перша колиска, стіл, скриня, дерев'яна церква чи хата та ін.

В архаїчних міфологічних уявленнях наших пращурів фігурувало кілька найменувань дерев: дуб, бук, граб, липа, смерека, сосна, клен, береза, верба та осика [10, с. 316—319]. Чимало легенд і народних оповідей українців пов'язані також з явором, тополею, смерекою.

Найбільшим міфологічним значенням наділявся дуб [11, с. 229]. Навіть першопочаток створення світу за цими уявленнями також пов'язувався у наших пращурів з деревами, зокрема двома Дубами, які стояли посеред первісної «не густої маси», передуючи сотворенню землі і неба [12, с. 49].

Ранні свідчення про поклоніння дубові на наших теренах відносяться до Х—ХІІ століть. В трактаті Костянтина Багряного є свідчення про жертвопри-

ношення на острові Хортиця, де ріс великий дуб. На культову роль дуба вказують також підняті з дна Десни і Дніпра древні могутні стовбури дубів, у які були встромлені кабанячі ікла. Пізніше, на початку християнства, дуб зберіг своє значення святині, як місце жертвоприношення, де виступає як аналог храму. «Як от молоді їхали після вінчання до дубу і об'їжджали його три рази, вішали на нього вишивані рушники і провадили молебні» [13, с. 142]. Роль цих велетнів-старожилів пов'язувалась у свідомості українців з найбільш значущими історичними подіями або історичними особами.

У слов'янських мовах часто «дуб» виступає як просто дерево, добре дерево (деревина), або ж як домовина — «дубові двері» у значенні дуб — домовина (колись видовбана колода дуба; кажуть: «Дуба врізав» — помер). Це символ могутності та довговічності, цілісності і здоров'я. Він — дерево життя, символізує наймогутніших богів: Зевса, Юпітера, Перуна. З дуба, вважається, був зроблений Хрест Господній. Як знак вічності, він лягає в основу будівель, мостів, інших споруд, де є дерев'яні елементи. І він виправдовує славу довгожителю — Хортицькому козацькому дубу аж дві тисячі років.

В українців дуб — символ повноти життя, могутньої сили й величної краси. Він викликає подив, захоплення та повагу, адже є живим втіленням міцного здоров'я та сили, а тому «не вміє хворіти і не вміє бути слабким». За своїми технологічними характеристиками дуб ніколи не гнеться — його можна тільки зламати, тому дубовий сволок є одним з міфологічних символів дому. У віруваннях, магії і фольклорі дуб виступає як чоловічий символ, символ його здоров'я, краси і сили, тому кажуть «Хлопець як дуб».

У поляків є загадка про сонце: «Стоїть дуб серед села, кожна гілка дотягується до дому» [13, с. 141]. В пантеоні всіх давніх європейських народів дуб був головним божеством. У слов'янському фольклорі досить поширеним є мотив дерева, переважно дуба, як шляху на небо. З цим пов'язані народні уявлення про дерево як посередника між світами, як засіб потрапити у світ предків та повернутися на землю [14, с. 201—211].

Комплекс міфологічних уявлень про дерево-дорогу у потойбічний світ яскраво відобразився також у символіці архаїчних надгробків, які мають форму дуба з

відрубаними гілками [14, с. 111]. Цей мотив стійко зберігається в гуцульській різьбі по дереву у вигляді «пророслого хреста». У звичаї садити на могилах дерева також проглядається образ дерева-дороги у потойбічний світ [15, с. 121—213].

Граб також здавна вважався священним деревом: його заборонялося зрубувати чи навіть пошкоджувати, бо він асоціювався з чоловічим началом та з чоловічою силою, яка здатна вберегти від багатьох небезпек, навіть від блискавки. Тому й рекомендувалося під час грози ховатися під грабом. З цієї ж причини граба саджали неподалік від оселі. Граб також є символом непоказної чоловічої краси, робочої міцності та надійності, а також ділової корисності, він міцний, майже як дуб, і не росте самотньо [6, с. 458].

Бук такий же міцний, як і дуб, і підтягнутий не лише за формою свого стовбура, але й за способом свого життя, тому доживає до глибокої старості. Бук — символ концентрованої, мужньої краси. Його деревина виявляє справжню міцність у всіх конструктивних елементах.

Історично народні вірування, пов'язані з деревом та його символікою, дедалі більше еволюціонують у бік християнства. Так, наприклад, сакралізується християнством дерево явір. В карпатських колядках часто фігурує явір-ясен, який асоціюється з образом молодого легіня:

*«Став му коничок білим камінцем,
Він молодській зеленим явором».*

У карпатській колядці говориться, що на яворах висіла колиска Ісуса:

*«А на городойці є загородойка,
В тій загородойці два яворойка;
На тих яворах висить скобойка,
На тій скобойці колисанойка,
В цій колисанойці сам милий Господь»*

[12, с. 59].

Ясен є водночас і потужний, і стрункий, і навіть елегантний. Чистота, яку він символізує, конкретна і вимоглива: в нього немає ніяких наростів, стовбур — ідеально чистий, крона — акуратна. Чистота ясена поєднується з корисністю і гарантує надійність: деревину ясена можна без вагань використовувати на різні потреби. Ясен має і чудодійні властивості. Люди зауважили, що перебування під його кроною допомагає позбутися душевного тягара, що виник через буденні негаразди та життєві прикросі, а в затінку —

спокійно відпочивати, а отруйні гади бояться всього ясенювого — листя, кори, гілок, особливо соку. Він є символом парубоцького здоров'я і вроди.

Невибагливість сосни поєднується з витривалістю, вона постійно зберігає свій зелений колір і непербірливо ставиться до того, що дає їй оточення: сухі піски чи приболотні низини, зимові холоди чи літню спеку — в усіх умовах і ситуаціях вона залишається ніжно зеленою красунею. «Сосна ще тільки на вершок виросла, а вже видно, що з неї добрі дошки будуть» — каже народне прислів'я [4, с. 49]. «Це Бог так її благословив, бо вона не дала використати себе при розп'ятті Ісуса, тому ні на хрест, ні на цвяхи її деревина не знадобилася» [10, с. 319]. Це вказує на не завжди якісну для житлового будівництва деревину сосни. Приказка каже: «Не всі сосни в лісі корабельні» [4, с. 48]. Але вона зеленіє вічно і шумить радісно, а її діти — шишки, є взірцем плодючості, про що свідчить ритуальне випікання їх з тіста та обдаровування ними родичів і гостей під час весільного обряду. Водночас сосна є символом життєвої сили і сильного характеру, вірності і стійкості. Окрім цього, символізує безсмертя й оберігає від нечисті. Вона — носій надійності й уособлення невибагливості та незмінної краси, що ґрунтується на простоті.

За народними уявленнями береза є символом ніжнього душевного смутку. Вона гнучка і шляхетна, легка і приваблива, виражає щиру і ніжну жіночність, випромінює красу, але сама по собі скромна, приваблює до себе кожного, але боляче переносить грубе ставлення. У неї ніжні гілки і ламкий стовбур, хоча за технічною текстурою береза — гнучка. Береза невибаглива до життєвих умов, але любить спокій і затишок. Може рости цілими гаями або й самотою. Коли поруч інші дерева — витягується вгору, коли ж вона самотня — то набирає поважності, нарощує стовбур, крилатою стає її крона, аби легше було встояти перед вітрами [6, с. 456].

За християнськими легендами, береза побіліла від переляку, що зрадник Юда хотів на ній повіситись, але вона «не прийняла зрадника». Наприклад, «березові росточки — м'які, слова зрадника — медові» [4, с. 43]. Це дерево стало символом чистої матері-природи та дівочої цнотливості. Її ритуально-культурна роль проявляється у циклі весняних свят.

Вважалося, що таїну благодійної сили містить в собі клен, а кленове листя має магичні цілющі влас-

тивості. В парі з липою клен асоціювався як чоловіча іпостась у подружжі. Клен — символ акуратної і чистої чоловічої краси. Його стовбур завжди рівний, навіть його широке листя має чітку і витончену форму. Клен може приносити найрізноманітнішу користь: бути і матеріалом для дошки, і клинцем для найрізноманітніших господарських потреб, і листком для орнаменту, і зрізаною гілкою для прикраси, і оберегом, адже його чиста деревина годиться практично для всього. В міфології клен — символ спокою і затишку, в ньому немає нічого агресивного і непередбаченого.

Вважалося, що клен приносить щастя і його називають добрим, святим, адже в нього не вдаряє грім і на ньому появляється Богородиця. Його часто садять поблизу дому. На Поліссі гілками клену на Зелених свята прикрашали хату і ворота, щоб перекрити вхід відьмам, або, навпаки, «для русалок». На Чернігівщині вважали, що душі померлих у святкові дні приходять і оселяються у гілках клену. Деревина клену виконувала й апотропейну функцію. Наприклад, з нього часто робили одну з п'яти дощок труни. На Полтавщині подекуди сволок виготовляли з клену. Кленовий лист бачимо і на українських писанках, але й кленовим кілком, взамін осикового, пробивали серце вампіра [17, с. 508].

За народним світоглядом липа також благословенне Богом дерево і символ універсальної привабливості. Вона навіть може відвертати прокляття — бере їх на себе, а тому має на своєму стовбурі багато потворних наростів, де й міститься все лихе з чужих прокльонів та обмов. Цвіт липи — найбільш медоносний із цвіту дерев, що є особливою ознакою благодаті, одержаної цим деревом від Бога. Важливо, що саме завдяки такій благодаті прокляття і наговори, що їх приймає липа на себе, не передаються далі, а вмирають в її благодатній і чистій деревині. Місце під липами вважалося найкращим для принесення жертв [10, с. 319].

Символом вразливої корисності й непоказної краси є ліщина. Сам по собі кущ ліщини тонкий і слабкий. Але вміє бути корисним саме своєю слабкістю. Його гнучкі й тонкі пагони застосовують у таких господарських справах і потребах, в яких безсиле допомогти будь-яке інше дерево. Ліщина (лісовий горіх) готова прислужитись в усьому: дати гілля для тину чи «плоту» глиняної стіни, ціпок для немічного та інших господарських потреб.

Названі види дерев асоціювались у міфологічних віруваннях наших пращурів із добропродуктивними силами. І відповідно їх застосування у виготовленні тих чи інших предметів або для зведення житла вважалося добрим знаком, освяченим віковими традиційними уявленнями.

Була група заборонених традицією для господарського використання видів дерев. До розряду «заборонених» народна свідомість включала і так звані «прокляті» дерева. В українців Карпат, як і в інших регіонах України, таким проклятим деревом вважалась осика («увсика», «усика»). Найпопулярніші мотивації «проклятості» цієї породи пов'язуються з історією Ісуса Христа: осика нібито не визнала Ісуса під час його втечі до Єгипту. На Його хресній дорозі вона не вклонилася Йому і не дрижала від жалю, в той час коли інші дерева схилили перед Ним своє листя в жалобі. За іншими переказами, коли Йосип та Марія втікали з маленьким Ісусом до Єгипту від переслідувань царя Ірода і заховалися під осикою, всі дерева, при наближенні вояків Ірода, притихли, а лише одна осика продовжувала шелестіти листям, чим привернула увагу переслідувачів і видавала утікачів. В одній з легенд говориться, що пруті, якими били Христа, і хрест, на якому Його розп'яли, також були осиковими. В карпатській колядці про Богородицю, яка йшла з Немовлям через гору, співається:

*«Стала си на хвильку спочивати,
Хвильку спочивати, сина повивати;
Стало їй ся галуззя кланяти,
Буччя й коріння і всяке творіння;
Лем ся не вклонила проклята осика»*

[11, с. 84].

Осика — символ лихих сил і злого характеру. Вона постійно тремтить своїм листям, бо на ній лежить прокляття, причому неодноразове. Так само вона тремтіла, коли під нею ховався від переслідувань язичників Ісус Христос. І на ній повісився Іуда Іскаріот — зрадник Ісусів: хотів на березі, а та з переляку аж побіліла, підійшов до грушки — то грушка відігнула колючками, а осика — прийняла.

Прикарпатські легенди подають одну з версій походження осики, за якою вона «...виросла з матері, яка вбила свою дитину». А лемківські легенди стверджують, що під цим деревом диявол колисав на колінах грішного Юду. Осикової деревини не за-

стосовують при будівництві житла, бо може внести до оселі своє прокляття. Відомий польський етнолог А. Фішер припускав, що подібні численні повір'я про осіку пов'язані з тим, що в давнину її застосовували для добування вогню з допомогою тертя дерева до дерева [16, с. 16].

Проте така міцна прив'язаність осики до всього лихого має один позитивний момент: вона виступає надійним оберегом від усякої нечисті; осикові кілки в огорожі не пропускають нічого злого до господарства, а наявність у домовині відьми осикової дошки не випустить цього злого небіжчика з могили.

Верба — універсальний символ Прадерева життя і є уособленням працездатності й родючої сили. Вона дуже жадібна до Сонця і води, до тепла і вологи, що є основою життєдіяльності. А тому є надзвичайно живучою, може вирости, як кажуть, із звичайного вербового кілка, вбитого в сиру землю. Разом з тим, верба беззахисна і вразлива, якщо опиниться в холодному і сухому середовищі. Через це, за народними уявленнями, схильна до страждань від людських життєвих негараздів, особливо від душевних.

Наші пращури кажуть, що на вербі лежить прокляття, бо з неї були виготовлені цвяхи, якими скріплені хрест, що на ньому розп'яли Ісуса Христа. Тож верба — символ багатозначний: її негативна роль у розп'ятті Сина Божого викликає невдоволення, а з іншого боку, її невибагливість викликає пошану. Молода верба, особливо освячена у Вербну Неділю, захищає будівлю від стихійного лиха, нечистої сили, а господарів від хвороби. Водночас, верба є сховком для чортів та іншої нечисті, а також місцем, куди відсилали хвороби. Магічні формули «рости, як верба» вимовляють, коли б'ють вербою у Вербну Неділю, та коли сповіщаємо: «Не я б'ю, верба — б'є. Від нині за тиждень Великдень». Освячені гілки верби використовували як засіб від грому і пожежі, а також від хвороб господарів. У Карпатах під час сильної грози ламали гілочки верби і палили в печі, «щоб дим відвів грозу і дідько при цьому не ховався в комині».

У польській легенді оповідається, що «одного разу Христос зустрів на шляху тополю і березу. Береза поклонилася Йому, тому у неї з тих пір довгі гілки, які розхитуються від вітру, а тополя повинна стояти прямо, тягнучись до неба».

Вважають, що тополя здатна забирати в людей негативну енергію і очищати повітря від злих духів та

всього шкідливого та нечестивого. Подекуди в Україні з осокори (чорна тополя) не дозволялося будувати хату, тому що «на ній розп'яли Спасителя». В цьому випадку тополю порівнюють з осикою, адже вона належить до того ж роду *Populus*. Її не садили коло житла, за легендами вона шкодить людям, «бо витягає з людей життя», а також притягає до себе блискавки. Вважали, оскільки тополя не приносить плодів, то її господарі будуть безплідними, а на його обійсті не буде вестись худоба і не буде нічого рости й плодоносити [18, с. 284]. Водночас вона є символом дівочої краси, а також жіночого й дівочого суму, їх самотності. Тополя край дороги — це образ жінки чи дівчини, які чекають своєї долі чи свого судженого. Тополя уособлює тонку натуру, чутливу до впливу років та оточення. Кажуть: як з роками на тополі з'являється все більше засохлих гілок, так і людину з літами «обсідають» усе нові й нові проблеми — до невирішених старих додаються болючі нові, які вимагають вирішення.

Забороненими для житлового будівництва вважалися так звані «священні» дерева — переважно ті, які виростили на «святому місці — де був храм», «де стояла церква або капличка» або на місці «вічного спокою» — могилі чи цвинтарі [19, с. 29]. Такі дерева, згідно з народними уявленнями, могли бути використані лише на будівництво чи ремонт культової споруди. В разі недотримання заборони «священне» дерево приносило лихо будівлі та її мешканцям впродовж усього їхнього життя. До розряду священних народна традиція прилучала і старі віковічні дерева.

Табуйованими вважалися дерева, які виростили на місцях зарослих, «покинутих» лісових дорогах або ж на перехрестях. Такі місця в традиційній свідомості людей пов'язувались з перебуванням тут нечистої сили, яка могла оселитись і в деревах. До цього ж кола відносились дерева, побиті блискавкою, громом.

У традиційній свідомості селян Карпатського регіону значну роль відігравала магія подібності. Наприклад, у хаті, збудованій із стрункого, здорового дерева, за народним повір'ям, народжувались і виростили стрункі, високі й здорові мешканці.

Традиційно забороненими вважалися дерева з різними аномаліями: викривленим стовбуром, його роздвоєністю («близнюки»), «дуплави» чи дерева з наскрізним отвором [3, с. 213; 19, с. 30]. Повсюди заборонялося рубати священні дуби. Навіть не можна

було нести до хати і палити ними сухостій та кору цих дерев. Вважалося, що від такої наруги міг згоріти дім чи померти хтось із родини [13, с. 142]. Заборонялося садити дуб з жолудя чи часто його пересаджувати з місця на місце. Вірили, якщо дуб, висаджений біля хати, «переросте господаря» (виросте вище хати), то господар помре. Посаджений біля хати дуб притягне пожежу. Доведено, що найчастіше блискавки вдаряють саме в дуб. Це підтверджує міф, що дерево дуб пов'язане з Перуном (мікротопонім Перунів дуб) [13, с. 143]. Водночас, в окремих традиціях, дубові гілочки, вставлені у вікна чи двері, або намальовані чи вирізьблені дубові листочки оберігали дім від грози та ударів блискавки. Таку саму функцію, наприклад, у словаків, мали спалені у печі гілочки дуба.

Незважаючи на те, що лісовими багатствами здавна користувалися усі практично безкарно, бо, за загальнохристиянським давнім повір'ям, ліс ніхто з людей не садить, лише сам Господь, і він «росте для всіх» [10, с. 316], український горянин брав від лісу лише необхідне. Народна мудрість постійно наголошує на необхідності захищати лісові багатства («Ліс люби, шануй природу — будеш вічно милий народ»), бездумно його не вирубувати («Дерево посадив — подякують внуки, погубив — прокленуть і діти») [4, с. 6]. Зайвий, невикористаний лісоматеріал — гілля, обрізки, тріски звозили і спалювали вдома або тут же в лісі. У цьому акті спалювання здоровий раціоналізм людини пов'язувався з давніми міфологічними уявленнями (ставленням до дерева як до живої істоти), свідченням яких є звичай спалення всохлого садового дерева у Свят-вечір.

У лісі зрубували лише здорову деревину. Стовбури дерев не могли бути покалічені знизу, бо з них витікав сік. Не брали стовбурів з відлупленою корою та «дрихнаве», «дужнаве» (трухляве) дерево (Сужниця Рикова Старосамбірського р-ну) [20, ч. I, с. 239]. На Бойківщині не зрубували дерева з «бонгом», наростом на його поверхні. Вважалося, що пошкоджене дерево для будівництва непридатне. Не брали для будівництва і дерева з «вовком» (воук, воуг), тобто тих ялин, де гілки ростуть вниз або збилися до купи, та дерево, яке мало грубий наріст — «воргу» [20, ч. I, с. 121]. Більшість народних уявлень та переказів мали під собою реальну основу. Пошкоджені внаслідок стихійного лиха дерева

й справді не були найкращими для будівництва. У с. Перегінське Рожнятівського району, за повір'ям, не можна було рубати дерева, які мали близько розташовані п'ять суків, бо в такій хаті всі будуть сваритися, не буде тут щастя. Адже така деревина нетривка, може тріснути на суках [21, с. 239]. Не брали й деревини, що росла гіллям вниз, бо в такого дерева волокнистість погана [19, с. 34]. Не використовували дерева з наростами (омелою), бо у мешканців цього дому будуть гнійні рани. Так само не рубали сухостійного дерева, бо воно буде сохнути, а з ним і мешканці хати [3, с. 213; 19, с. 35]. Цінувалось лише живе, здорове дерево. Вважалося навіть, що добре ставити хату на місці, де колись росло дерево і було зрізане чи викорчуване.

Висновки. Народні світоглядні уявлення та вірування були не лише ідеологією, а й своєрідною методологією у будівничій справі. Міфи, легенди, народні прикмети, обряди давали горянам знання про властивості деревини, її придатність у будівництві, для яких саме потреб можна використати ту чи іншу її породу. Так, відома легенда про благословенне дерево сосну, що його не могли використати на цвяхи при хресних стражданнях Спасителя, свідчить, що сосна — м'якопородне дерево. Дуб — не лише тверде й міцне дерево, він випромінює здорову енергетичну силу — животворну силу. В колядці про «мирове» дерево дуб співається, що на його вершечку сидять два чи три голуби або «соколойко» в'є гніздечко, серед його гілля рояться в бортях бджоли, під ним живуть бобри і лисиці, з нього капає роса, з якої утворюються криниці [22, с. 74—75]. Звідси велика довіра до дуба як будівельного матеріалу. І навпаки, «прокляте», «нечисте» і фактично малопродатне осикове дерево, яке, за народними віруваннями, є найнадійнішим засобом від усякої нечистої сили [10, с. 317—318], може з успіхом використовуватися для огорожі, щоб охороняти людину і помешкання.

До вибору деревини і виготовлення конкретних конструктивних елементів споруд підходили з урахуванням фізико-технологічних властивостей різних порід дерев на основі знання вікових традицій. Наймасивніші і найміцніші колоди з бука, дуба, ялини йшли на підвалини — «сподини». Для конструкцій, які постійно на відкритому повітрі, під дією перепадів температурного та вологого режимів (сті-

ни), найчастіше використовували тепло- і водостійку смереку.

Основну несучу конструкцію стелі — сволки («геренди», «грагарі», «фульовки») робили також з міцного матеріалу, переважно з дуба, бука.

На крокви йшов «тонкомір», однак намагалися добирати більш-менш рівні стовбури берези, вільхи, ліщини. На крокви прибивали «бантини» з ялини тонкого виміру.

Із смереки виробляли покрівельний матеріал для даху: дранку, гонти, шинглі (назва побутовала в районі лемківсько-бойківського пограниччя) [23, т. II, с. 170; 24, с. 36]. При цьому вибирали сухі й рівні поліна, без сучків, з рівним волокном. Ці якості смерекової деревини, особливо смолистість, мали максимально захистити будівлі від сирості і тим самим сприяти її довговічності [25, с. 137; 26, с. 16—17; 27, с. 112, 115]. Традиційні знання про ліс формувалися у горян на основі багатомісячної практики співіснування людини з природою.

Традиції дерев'яного житлового будівництва другої половини XIX — початку XX ст. в Українських Карпатах віддзеркалюють загальноукраїнські світоглядні підходи, в основі яких — слідування-відтворення архетипової моделі світу, що йде від міфології. Підтвердженням цього виступає ціла система заборон і заохочень, рекомендацій, повір'їв, прикмет, магічних дій — своєрідних правил поведінки у світі живої природи.

Крім досвіду, набутого внаслідок реального спілкування мешканців Карпат з природним оточенням, велике значення в доборі матеріалу для житлового будівництва мали традиції, які відображають світоглядні позиції народу. У них поєднуються дохристиянські вірування про світобудову міфологічного походження з християнськими, почерпнутими з біблійних сюжетів. Вони становлять духовну основу будівельних традицій, які також збагачують духовну культуру народу.

1. Вінценз С. *На високій полонині*. Львів: Червона Калина, 1997. 452 с.
2. Іларіон Митрополит. *Дохристиянські вірування українського народу*. Історико-релігійна монографія. Київ, 1992. 424 с.
3. Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування. *Луцільщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 243—260.

4. Ліс зелене — серце веселіє. Прислів'я та приказки. Львів: Фірма «Камула». 2004. 226 с.
5. Коберська Т. Граничні екзистенціали в українському міфо-релігійному світогляді. *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник: Книга I. Львів: Логос, 2005. С. 60—65.
6. Багнюк А. *Символи українства. Художньо-інформаційний довідник*. Тернопіль: Навчальна книга; Богдан, 2010. 512 с.: іл.
7. Гоголь Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки. *Собрание художественных произведений: в 5-ти т.* Москва, 1960. Т. I. 371 с.
8. Лозко Г. *Українське язичництво*. Київ, 1994. 24 с.
9. Moszycki K. *Kultura ludowa Słowian*. Warszawa, 1929. 710 s.
10. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях*. Київ: Довіра, 1992. 414 с.
11. Костомаров М.И. Славянская мифология. *Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства*. Київ: Либідь, 1994. С. 201—256.
12. Головацький Я.Ф. *Виклади давньослов'янських легенд або міфологія*. Київ, 1991. С. 49.
13. Агапкина Т.А. Дуб. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н.И. Толстого. Т. 2 Д—К (Крошки)*. Москва: Международные отношения, 1999. С. 141—146.
14. Велецкая Н.Н. *Языческая символика славянских архаических ритуалов*. Москва, 1978. 236 с.
15. Пропп В.Я. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград, 1986. 365 с.
16. Fischer A. *Drzewa w wierzeniach i obrzkdach ludu polskiego. Odbitka z kwartalnika etnograficznego*. Lud, 1933. Т. 35; Lwuw, 1938. S. 16.
17. Усачова В.В. Клен. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н.И. Толстого. Т. 2. Д-К (Крошки)*. Москва: Международные отношения, 1999. С. 507—509.
18. Агапкина Т.А. Тополь. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н.И. Толстого. Т. 5 (С—Я (Сказка «Ящерица»))*. Москва: Международные отношения, 2012. С. 282—284.
19. Файник Т.М. *Житло та докiлля: будiвельнi традицiї українцiв Карпат*. Львів, 2007. 207 с.
20. Онишкевич М.Й. *Словник Бойківських говірок: в 2-х томах*. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. I. 495 с.; Ч. II. 515 с.
21. Гошко Ю.Г. *Населення Українських Карпат XV—XVIII ст.: Заселення. Міграції. Побут*. АН УРСР. Державний музей етнографії та художнього промислу. Київ: Наукова думка, 1976. 206 с.
22. Нечуй-Левицький І. *Світогляд українського народу. Ескіз української міфології*. Київ: Оберіг. 1992. 86 с.
23. Czajkowski J. *Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogyrzu. Rocznik Muzeum Województwa Rzeszowskiego*. Rzeszów, 1969. Т. II. 170 s.
24. Файник Т.М. Традиційно-народна технологія будівництва в Українських Карпатах. *Науково-методичний Вісник. Львівський науково-практичний центр Інституту педагогіки і психології профосвіти АПН України*. Львів, 1996. № 1. С. 9—17.
25. Reinfuss R. *Jemkowie jako grupa etnograficzna. Prace i materiały etnograficzne*. Lublin, 1948—1949. Т. VII. 132 s.
26. Reinfuss R. *Budownictwo ludowe na Zachodniej Jemkowszczyźnie*. Warszawa: Lud, 1935. Т. XXXIII. S. 83—112.
27. Сополіга М. *Народне житло українців Східної Словаччини*. Братіслава; Пряшів, 1983. 387 с.

REFERENCES

- Vincens, S. (1997). *On a high polonyna*. Lviv: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
- Hilarion Metropolitan. (1992). *Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people*. Historical and religious monograph. Kyiv [in Ukrainian].
- Kirchiv, R.F. (1987). *Worldview concepts and beliefs. Hutsulshchyna Historical and ethnographic research* (Pp. 243—260). Kyiv: Naykova dymka [in Ukrainian].
- Ryabchuk, V.P. (Ed.). (2004). *The forest is green — heart is merry. Proverbs and sayings*. Lviv: Kamula [in Ukrainian].
- Koberska, T. (2005). *Boundary existences in the Ukrainian mythological and religious outlook. History of Religions in Ukraine. Scientific Yearbook* (Book I, pp. 60—65). Lviv: Logos [in Ukrainian].
- Bagniuik, A. (2010). *Symbols of Ukrainians. Artistic and information guide*. Ternopil: Educational Book; Bogdan [in Ukrainian].
- Gogol, N.V. (1960). *Evenings on a Farm Near Dikanka. The collection of works of art in five volumes* (Vol. I). Moskva [in Russian].
- Lozko, G. (1994). *Ukrainian paganism*. Kyiv [in Ukrainian].
- Moszycki, K. (1929). *Folk culture of the Slavs*. Warsaw [in Polish].
- Ukrainian people in their legends, religious beliefs and beliefs* (1992). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Kostomarov, M.I. (1994). *Slavic mythology. Slavic mythology. Selected works on folklore and literary criticism* (Pp. 201—256). Kiev: Lybid [in Russian].
- Golovatsky, Ya.F. (1991). *Presentations of ancient Slavic legends or mythology* (P. 49). Kyiv [in Ukrainian].
- Agapkina, T.A. (1999). *Oak*. In Tolstoy, N.I. (Ed.). *Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary* (Vol. 2 D—K (Crumb), pp. 141—146). Moscow: International Relations [in Russian].
- Veletskaya, N.N. (1978). *The pagan symbolism of the Slavic archaic rituals*. Moskva [in Russian].
- Propp, V.Ya. (1986). *The historical roots of the fairy tale*. L. [in Russian].
- Fischer, A. (1933). *Trees in the beliefs and rites of the Polish people. A copy from the ethnographic quarterly* (Vol. 35). Lviv: Lud [in Polish].

- Usachova, V.V. (1999). Maple. In Tolstoy, N.I. (Ed.). *Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary* (Vol. 2 DK (Crumb), pp. 507—509). Moscow: International Relations [in Russian].
- Agapkina, T.A. (2012). Poplar. In Tolstoy, N.I. (Ed.). *Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary* (Vol. 5, pp. 282—284 (Tale — Lizard)). Moscow: International Relations [in Russian].
- Faynyk, T.M. (2007). *Housing and environment: building traditions of Ukrainian Carpathians*. Lviv [in Ukrainian].
- Onyshkevich, M.Ya. (1984). *Dictionary of Boiko dialects*. In two volumes. Kyiv: Naykova dymka (Part I, II) [in Ukrainian].
- Goshko, Yu.G. (1976). *The population of the Ukrainian Carpathians of the XV—XVIII centuries: Population. Migrations Everyday life*. (Academy of Sciences of the USSR — State Museum of Ethnography and Arts). Kyiv: Naykova dymka [in Ukrainian].
- Nechui-Levytsky, I. (1992). *Worldview of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology*. Kyiv: Oberig [in Ukrainian].
- Czajkowski, J. (1969). Rural housing in the Beskid Niski and adjacent Pogyrze. *Vintage Museum of the Rzeszyw Province* (Vol. II). Rzeszyw [in Polish].
- Faynyk, T.M. (1996). Traditional-national construction technology in the Ukrainian Carpathians. *Scientific and Methodical Bulletin*, 1, 9—17; Lviv Scientific and Practical Center of the Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Studies of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Lviv [in Ukrainian].
- Reinfuss, R. (1948—1949). Jemkowie as an ethnographic group. *Ethnographic works and materials* (Vol. VII). Lublin [in Polish].
- Reinfuss, R. (1935). *Folk architecture in the West Lemkiwshchyna* (Vol. XXXIII, pp. 83—112). Warsaw: Lud [in Polish].
- Sopoliga, M. (1983). *National Housing of Ukrainians of Eastern Slovakia*. Bratislava; Presov [in Ukrainian].